

YU ISSN 0350—185x
UDK 808

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

LI

Уређивачки одбор:

*др Даринка Гортан—Премк, др Ирена Грциќац, др Милка Ивић,
др Павле Ивић, др Александар Младеновић, др Мирослав Николић,
др Асим Пецо, др Митар Пешиќан, др Живојин Станојчић,
др Драго Ђутић, др Егон Фекете*

Главни уредник:

МИЛКА ИВИЋ

БЕОГРАД

1995

BILJANA SIKIMIĆ
(Beograd)

KA REKONSTRUKCIJI BALKANSKOG TEKSTA*

Rad ukazuje na neke mogućnosti rekonstrukcije balkanskog teksta na materijalu balkanskih narodnih zagonetaka sa srpskohrvatskim jezikom kao polaznim.

Lingvistička rekonstrukcija teksta obično pretpostavlja divergentan jezički razvoj. Etimologija teksta konvergentnih — balkanskih jezika¹ osim što podrazumeva dijahrono 'relativnu' rekonstrukciju teksta, zahteva i drugačije metodološke postupke.

Male folklorne forme, zbog svoje čvrste strukture i stabilnosti u vremenu, čine se najpogodnijom građom za takvu analizu². Savremenih sintetičkih radova o balkanskim zagonetkama³, koji bi multidisciplinarno objedinili kako lingvistička tako i folkloristička saznanja — nema⁴. Zaključci novijih paremioloških istraživanja na balkanskim jezicima mogu se donekle generalizovati i na jezik i strukturu

---

* Rad je izložen na VII Balkanološkom kongresu u Solunu, septembra 1994. pod naslovom: *Toward Balkan Text Reconstruction*.

¹ Klepikova 1987:168—169 poima prostranstvo kao tekst; lingvističko / jezičko prostranstvo „конституируемое некоторой совокупностью единичных диалектных систем („частных диалектных систем“) и коррелирующее (но не тождественное) с реальной территориальной протяженностью, может рассматриваться как текст (сообщение), со своей парадигматикой и синтагматикой, который обладает смыслом, определяемым содержащейся в ЛП [лингвистическое пространство] информацией — не только о современном состоянии, но и о предшествующих стадиях развития того или иного фрагмента (в том числе и лексико — семантического) системы, образованной определенной совокупностью лингвистических идиомов.“

² Uvažavajući činjenicu da ništa nije tako internacionalno — kao folklor. O internacionalizaciji folkloru op. npr. Klimova-Rychnova 1971.

³ Korpus srpskohrvatskih zagonetaka upoređen je sa odgovarajućim modelima zagonetaka u svim balkanskim jezicima; najveće obrađene korpuse zagonetaka imaju bugarski i rumunski jezik, ali su i albanske i novogrčke zbirke bile dovoljno reprezentativne (npr. Gorovei 1898, Stojkova 1970, Riga 1968, Setta 1965, Trnavci i Četa 1980, Đukanović i Rajković 1980, Basgoz i Tietze 1970). Kao kontrolni, konsultovan je i korpus turskih zagonetaka. Srpskohrvatski, rumunski i bugarski korpus bazirani su uglavnom na zapisima iz druge polovine 19. veka. Novije zbirke grčkih i albanskih zagonetaka korišćene su uz dijahronu selekciju realija.

⁴ Rad Linde Sadnik (1953) o balkanskim zagonetkama pokriva samo nekoliko denotata i zasnovan je na oskudnom korpusu. Ni u našem radu izložena grada ne može da posluži kao reprezentativan presek korpusa balkanskih zagonetaka, tekstovi zagonetaka su navodeni samo kao ilustracija pojedinačnih problema.

narodnih zagonetaka⁵. Tako Hubschmid 1988:251 zapaža da balkanološki radovi o poslovicama i izrekama ne istražuju da li su one ograničene na Balkan, niti ukazuju na moguće centre iradijacije⁶.

Analiza srpskohrvatske građe pokazala je prisustvo pojedinih tipova teksto-va u oblasti koja se poklapa sa zonom torlačkog dijalekta, a koja u balkanskom jezičkom savezu ima status punopravnog člana⁷. Međutim, neke istovetne jezičke i strukturne crte potvrđene su i u malim oblastima severno od torlačke zone: u Levču i Temniću i Homolju. Tako uočenu oblast balkanskih folklornih crta u srpskohrvatskom jeziku uslovno smo nazvali proširena torlačka oblast. Neke od ovih crta zajedničke su i tekstovima iz susednih makedonskih i bugarskih oblasti, ova slika se poklapa i sa rezultatima nekih etnoloških istraživanja, npr. sa Gavazzijevim (1978) zonama tradicionalne kulture na Balkanu. Sa druge strane, ova srpskohrvatska oblast pokazala se kao konzervativna, jer čuva neke opšteslovenske lingvističke i tekstualne crte⁸.

Rekonstrukcija balkanskog teksta zagonetke, kao i rekonstrukcija prvobitnog denotata odgovarajućeg teksta, moguća je na sledećim nivoima (pouzdanost rekonstrukcije na svakom od ovih nivoa nije jednaka):

1. ekstratekstualni balkanizmi — vezani za realije
2. intertekstualni balkanizmi:
  - 2.1. makro plan ili tekstualni kod
    - 2.1.1. balkanski modeli teksta zagonetaka
    - 2.1.2. balkanske inovacije u strukturi internacionalnih modela
    - 2.1.3. balkanske folklorne formule
  - 2.2. mikro plan ili jezički kod
    - 2.2.1. sintaksičke konstrukcije
    - 2.2.2. leksika

1. 'Spoljni' — ekstratekstualni⁹ balkanizmi, odnose se na balkanske rea-

⁵ Up. npr. Djamo-Diaconiță 1968, Cvetanović 1981, Schubert 1990. i posebno radove: Petkova—Schick i Petrova 1985, Schick 1992. i 1994.

⁶ Hubschmid 1988:253 razraduje ideju Josefa Matla: balkanizmi se ne vezuju samo za jezička ispoljavanja, nego i za izražajne forme narodne kulture. Balkanološka pitanja ne treba vezivati samo za materijal jednog geografski ograničenog područja (kao što je npr. rumunsko ili albansko) nego ih treba posmatrati u uporednom opšte-balkanskom okviru ne gubeći iz vida širi evropski aspekt.

⁷ Up. npr. Birnbaum 1966. Slovensko stanovništvo Kosova nije etnički i jezički kompaktno zbog novijih migracija, tako se pojedini tekstovi iz ove oblasti ne uklapaju u očekivanu sliku.

⁸ Kako neke varijante zagonetaka nemaju ubikaciju, indirektan rezultat ovakvih istraživanja je mogućnost približne ubikacije i kontrola nepouzdanih zbirki zagonetaka.

⁹ Teorijske postavke balkanskog modela sveta daje Civjan 1992:63 «Переход к велингвистическому уровню не означает расставания с языком, однако теперь язык рассматривается не только как универсальный инструмент коммуникации и описания картины мира, но и как ее семантическая основа, как особый, более того, уникальный код модели мира. Уникальность его отношения со своим «работодателем» — ММ [model sveta] — состоит в том, что они в одинаковой степени влияют друг на друга, формируют и структурируют друг друга. Язык не просто выполняет «дескриптивное задание», подчиняясь ММ, но и сам в процессе описания влияет на нее, параллельно воспринимая, уже опосредованно, свое собственное влияние. Тем самым язык начинает выступать как важнейший фактор культуры, как хранитель и создатель культурных ценностей; лингвистический уровень ориентирует на выход за свои собственные границы, и это ощущается как насущная задача современной балканистики, которая свыклась с идеей балканской модели мира еще до того, как она была «узаконена»».

lije¹⁰ (u samom tekstu zagonetke ili po denotatu), kao što su, na primer, mediteranske poljoprivredne kulture 'grožđe i vino' 'masline' ili 'smokva'¹¹.

Albanske, grčke, bugarske i srpskohrvatske zagonetke koje opisuju vinovu lozu i proces prerade grožđa u vino imaju strukturu teksta 'rodbinskog' tipa¹²: nižu se dve do tri generacije različitih rodbinskih odnosa, svaki stepen obično je praćen atributskom kvalifikacijom¹³. Srpskohrvatski tekstovi u okviru prizrensko-timočke zone, kao isti kvalifikator za oba roditelja imaju: *šuman, šuma, džumav*:

Šuman <i>tatko</i> , od šume i <i>majka</i> slatku <i>decu</i> rađa.	(Nišava)	Riznić 1894:264
Šuman <i>tatko</i> , šuman <i>majka</i> , rodili <i>dete</i> za lepotu.	(Piroto)	Đorđević 1899e:225
Šuma <i>tatko</i> , šuma <i>majka</i> , jedno <i>dete</i> rodili.	(Dobrič)	Marić 1894:310
<i>Mati</i> džumava rodila <i>sina</i> mudroga, <i>unuka</i> ludoga, a <i>praunika</i> ludoga. (sic)	(Piroto)	Đorđević 1899b:120
Kokotljiva <i>baba</i> , milosna <i>sna</i> , manito <i>unuče</i> .	(Prizren ¹⁴)	Kostić 1930:135

Varijante zagonetke van prizrensko-timočke zone obično imaju različite kvalifikatore za oba roditelja:

<i>Otac</i> kukrika, <i>mati</i> jaglika, a <i>djeca</i> manita ¹⁵ .	(Gacko)	Ćuković 1890:214
--	---------	------------------

¹⁰ Nove realije često preuzimaju stare modele zagonetaka. Moguće je da se sa realijom preuzme i odgovarajuća zagonetka.

¹¹ Rumunski i grčka zagonetka za 'smokvu' imaju strukturu teksta zagonetke opisanog u odeljku 2.1.1.:

Sus pele, *jos* pele,
în mijloc mălaiu cu miere. Gorovei 1898:346

('Gore koža, dole koža, u sredini proso sa medom.')

Ἀποὺ πᾶν' πιτσι, ἀποὺ κάτ' πιτσι,
μέσα μέλι κι κίτρι.

Riga 1968:191

('Gore koža, dole koža, u sredini med sa prosom.')

¹² U tekstu zagonetke 'rodbinskog' tipa denotate određuje rodbinska nomenklatura i međusobna relacija termina. U analiziranom primeru prati se silazna linija, ali je prema varijantama zagonetke uočljivo da i rodbinski termini (u horizontalnoj ravni) podležu paradigmizmu (npr. 'sin' = 'snaha').

¹³ Civjan 1977:305—306 govori o strukturi teksta 'tehnološkog' tipa ('операционный') kao sakralnog. I ovde opisani model zagonetke, mada građen na rodbinskim relacijama, ima odlike 'tehnološkog' teksta. O grožđu i preradi grožđa u evropskoj i balkanskoj tradiciji up. Civjan 1977:309.

¹⁴ Ova prizrenska varijanta po strukturi se uklapa u zapadne srpskohrvatske potvrde.

¹⁵ Atributi se paradigmatski smenjuju u drugim potvdama, tako:

kukrica : jaklika : manita Novaković 1877:117

kukljica : jagljika : manita Novaković 1877:117

ERHSJ s.v. *kukrica* nema etimološko rešenje, ali ESSJa dozvoljava rekonstrukciju psl. *kōkəri-ca* samo na osnovu srpskohrvatskih potvrda. U paradigmatski niz kvalifikatora zamene denotata 'čokot' uklapaju se i: *kukrika*, *kukurika*, *kyrgnjo*, *čokrljat*, *kokotljiv*, *kotac* i *grebuljav*. Paradigmatski niz zamena drugog denotata 'loza' ili 'grožđe' motivaciono je nestabilan, dok je zamena trećeg denotata 'vino' skoro dosledno: 'manita deca'.

*Ćaća kvrgnjo, mati vijurica,
a djeca lijepa*¹⁶.

(Slavonija) Mileusić 1901:121

U nekim zapadnim varijantama zamena denotata pokrivena je folklornom formulom i ponavlja etimološki sadržaj kvalifikatora¹⁷: *lipa krava lipava, čiver koza čiverica* (Novaković 1877:116).

albanski tekstovi:

e *ëma* shteremaluke,
e *bija* verdhacuke,
i *biji* si floriri.

Trnavci i Četa 1981:28

(‘mati bodljasta, kći bledunjasta, sin kao zlato.’)

I *ati* kërcur i zi,
i *biri* çełepi,
e *ëma* pembëzare,
e *bija* fesatmadhe.

Trnavci i Četa 1981:44

(‘Majka panj, kći povijuša, unuka ide na pazar.’)

grčki tekst:

Ἀσχημος πατέρας,
ἄμορφος ὁ γυός,
καὶ τρελλὸ τ' ἀγγόνι.
(‘Ružan otac, lep sin, ludo unučē.’)

‘vinova loza’

Setta 1965:84

Bugarski i makedonski tekstovi iste strukture čine zasebnu celinu, nemaju denotat ‘loza’, već obično ‘čekrk’, npr.:

А Дардан *тата*ко,
а Дардана *мајка*,
шеберести *деца*.

‘čekrk’

Vardar 1887:119

U rumunskom folkloru ova struktura zagonetke vezuje se za denotat ‘jagoda’:

*Mama verde, tata uscat,
pruncii creți la cap.*

Gorovei 1898:359

(‘Mama zelena, tata osušen, deca kovrdžava.’)

Slično, kajkavska zagonetka iste strukture ima denotat ‘kesten’:

Huda *mati*, visok *oča*, a dobra *deca*.

Kotarski 1918:46

Redosled atributa koji se javlja u grčkom tekstu: *ružan : lep : lud*, u slovenskim tekstovima nije dosledno zastupljen, češće je uprošćavanje na binarni odnos *lep : lud*, ili *ružan : lep*. Ovako uprošćavanje strukture ukazuje na udaljavanje od prototeksta.

Zagonetke iste strukture u srpskohrvatskom folkloru retko imaju druge denotate, up. npr. recentan denotat: ‘čovek, puška i zrno’ (Užice, Kosovo i Crna Gora) i ‘lonac, zdjela i žlica’¹⁸ (Kostajnica, Hrvatska). U bugarskom se javlja i denotat ‘motovilo’. Ruske zagonetke sa strukturom tri generacije imaju različite

¹⁶ I druge potvrde v. npr. u: Novaković 1877:116.

¹⁷ Ostale potvrde v. u: Sikimić 1995 § 5.2.5.1.1. i 5.2.4.29.

¹⁸ Otac pogorelac, | mati žljebotanja, | a djeca oblizana (Vuksan 1893:156).

denotate: 'peć, vatra i dim'¹⁹, 'lonac, poklopac i sadržaj lonca', 'sušara, gumno, mlatilice', odnosno 'stupa i tučak'. Poljske zagonetke imaju denotat 'lonac, poklopac i hrana' ili 'stupa i tučak'²⁰. Linda Sadnik 1953:36 očekivani denotat za zagonetke 'rodbinskog' tipa opisuje kao 'nebo, zemlja, voda, vetar', sa bugarskom potvrdom²¹.

Besen *zet*, slepa *ščerka*, nizka *majka*, visok *tatko*.

'dva vetra, zemlja i nebo'

Sadnik 1953:23

Paralelno sa balkanskim denotatom 'prerada grožđa', južnoslovenski jezici čuvaju četvorostepenu rodbinsku strukturu i denotat 'nebo, zemlja, voda i vetar'. U ovom slučaju postoji drugačiji rodbinski sistem (majka, otac, kći i zet). Poljske i češke zagonetke iste strukture imaju isti denotat, pa tako, zajedno sa navedenim balkanskim slovenskim potvrdama, ukazuju na prirodne elemente kao mogući prvobitni slovenski denotat. Balkanske slovenske potvrde zagonetke sa 'mediteranskim' denotatom kasnijeg su datuma i uklopljene su u pretpostavljeni balkanski prototekst.

2. Intertekstualni balkanizmi

2.1. Makroplan

2.1.1. balkanski modeli teksta zagonetaka²²

Balkanska zagonetka koja opisuje 'kornjaču' građena je na opoziciji *živo* : *neživo* i *gore* : *dole* (dva čvrsta predmeta/posude²³ smeštene jedna iznad druge: 'gore' i 'dole' i jednog živog bića/mesa u sredini):

srpskohrvatski tekstovi²⁴:

Ozdol štیکا, *ozgor* štیکا,

a u *srede* nevestuljka.

(Prizren)

Kostić 1930:136

Ozgo kamik, *ozdo* kamik,

a u *sredi* živo mrda.

(Piroto)

Riznić 1899:2—5

¹⁹ Up. npr.: Мать толста, дочь красна, сын под небеса ушел. (Poslovice 1961:192).

²⁰ Volocka 1991:196 ove zagonetke naziva nominaciono — relativne, uz napomenu da se nalaze samo u poljskom.

²¹ Potvrdu ove zagonetke iz Srbije v. u: Novaković 1877:142.

²² Paralelno sa postojanjem istočnojužnoslovenskih modela zagonetaka postoje i modeli karakteristični isključivo za zapad južnoslovenske jezičke teritorije, up. Sikimić 1995 § 5.2.4.18.

²³ Drugi tip teksta sa denotatom 'kornjača' (opisan u: Sikimić 1995 § 5.2.5.1.6., npr.: Kao *vagan*, kao *buklija*, kao grčka *tovarija*) prisutan samo u proširenoj torlačkoj zoni (Levač, Timok, Nišava i Kosovo), Makedoniji i Bugarskoj — ima vrstu posude kao zamenu denotata. Up. i dokaze koje iznosi Levinton 1977:345—348 za etimologiju rus. черепуха 'kornjača'.

²⁴ Ovo je mogući putokaz za etimologiju srpskohrvatskih paremeta iz zagonetke iste strukture o 'kornjači':

Ozgo teldos, *ozdo teldos*,

a u *sredi mitvoldos teldos*.

odnosno:

toldos: *mičivoldos toldos*.

Karadžić 1897:359

Tako bi *teldos/toldos* značili 'čvrsta materija; posuda', a *mitvoldos/mičivoldos* 'živo biće, meso'. Za eventualno etimološko rešenje može se pomišljati na fonetski najbliže alb. *mishe* 'meso', ubikacija ove Vukove zagonetke mogla bi da ukaže i na neki drugi izvor.

- Ozgor lopata, ozdol lopata,
a u srede živo meso.* (Piro) Dorđević 1899c:154
makedonski tekstovi:
- Ozgor* корупка, *ozdol* корупка,
у сред мека душичка. Nivičanac 1905:XI
- Блудо врху блудо,
фиастре цицина. Penušliski 1969:154
bugarski tekst:
- Отгоре* дъска, *отдолу* дъска,
виътре седе цъни софта. Stojkova 1970:272
turski tekst:
- Alti kemik, üstü kemik,
icinde bir kara Memik.* Basgos i Tictze 1980:90
(‘Gore kost, dole kost, u sredini crni Memik.’)
- Alta tahta, üstü tahta,
içindedir kara Fatma.* Basgos i Tietze 1980:88
(‘Gore daska, dole daska u sredini crna Fatma.’)
rumunski tekst ima denotat ‘školjka’²⁵:
- Sus corac jos corae,
la mijloc carne de oaie.* Gorovei 1898:332
(‘Gore tanjir, dole tanjir u sredini ovčije meso.’)
albanski tekst:
- rrasht përmi,
rrasht përfun,
mrena mish.* Trnavci i Četa 1981:54
(‘kost odozgo, kost odozdo, meso u sredini.’)
- Siprë pllavë,
përposht pllavë,
brenda një pulë gjallë.* Trnavci i Četa 1981:54
(‘Čanak gore, čanak dole, iznutra koka živa.’)
grčki tekst:
- Κάτω πλάκα, πάνω σκαφιδίτσα
στη μέση κοιμάται κοπελίτσα. Setta 1965:82
(‘Gore ploča, dole načvice, u sredini spava devojčica.’)
- Πάνου γ’δί, κάτω γ’δί,
μέσα κόρη κατοικεί. Riga 1968:192
(‘Gore avan, dole avan, unutra devojka stanuje.’)

²⁵ Brojne rumunske zagonetke ove strukture imaju različite denotate: ‘zubi’, ‘lampa’, ‘konjanik’, ‘jelo u posudi’, ‘kantar’.

Samo u prizrensko-timočkoj srpskohrvatskoj oblasti postoji čvrsta veza sa denotatom 'kornjača', van ove oblasti zagonetka iste strukture dobija proizvoljne denotate:

'pogača pod saksijom' (Dubrovnik: *ploča + meso*), 'pita u tepsiji' (Bosna, Hercegovina: *ploča + odža; tefter + salamet, mermer + kolo*, Sredska: *zevnja + livada*), 'sablja' (Hercegovina: *tavta + sali sovta*), 'nož i kore' (Stolac i Foča u Bosni: *tahta i softa*), 'knjige, ukoričene' (Bosna: *tahta + Salih softa*), 'jaje'²⁶ (Bosna: *perda, pelda, perce + (ljuta) zerda; (žuto) zerce; (žuti) Jerko*), 'hleb u peći, načvama' (Slavonija: *breg²⁷ + Galib beg /kaliberg /alam-breg /alaj-breg*; 'dete u kolevcu' (Srbija: *breg + Alaj beg*); 'jezik' (Pirot, Dobrič: *breg + Alaj-beg*).

Ovaj model zagonetke u centralnoj srpskohrvatskoj oblasti karakterišu brojne leksičke pozajmljenice. Iste turske reči su zajedničke i srpskohrvatskim i turskim tekstovima zagonetaka (na primer: *tahta > tavta*), a neke grčke reči zajedničke su srpskohrvatskim i grčkim zagonetkama (*plaka > ploča*).

Sa druge strane, makedonske, bugarske i torlačke varijante čuvaju leksiku slovenskog porckla na mestima gde se u strukturi teksta drugde javljaju aloglotski elementi (npr. *коругка, блудо, камик, lopata*, odnosno: *nevestuljka, živo meso, meka душичка*).

Ako se pođe od pretpostavke da periferne oblasti gube vezu sa prvobitnim denotatom, tada bi za denotat 'kornjača' periferne oblasti bile turska, rumunska i srpskohrvatska, dok bi centar iradijacije bio srednji Balkan. Sa druge strane, upadljiva leksička koincidencija između turskih tekstova (sa drugačijim denotatima) i tekstova zapisanih u Bosni i Hercegovini ukazuje na nesumnjiv turski uticaj. Rumunske potvrde sa potpuno proizvoljnim denotatima donekle se udaljavaju od čvrstog balkanskog jezgra²⁸.

2.1.2. Balkanske inovacije u strukturi internacionalnih modela

2.1.2.1. Kao balkanska inovacija može se smatrati pojava redundantnog denotata 'trepavice' u arhaičnoj zagoneci 'anatomskog' tipa, prisutnoj na celokupnoj slovenskoj i široj evropskoj teritoriji, kojom se nabrajaju delovi glave/tela. U potvrdi sa Kosova:

Česta, česta gorica,
ispod gorice polica,
ispod police *dva prutka*,
ispod prutka dva virka,
ispod virka supilo,
ispod supilo jemilo,
ispod jemilo gladilo.

Debeljković 1897:4

²⁶ Ni u turskom korpusu denotat nije stabilan, tako se javlja 'badem' za strukturu: *tahta + sari softa*, 'jaje': *mermer + kmah Ömer*. Boja kao kvalifikator javlja se kao i u srpskohrvatskim tekstovima sa odgonetkom 'jaje'.

²⁷ U ovoj grupi varijanata smer *gore* ↔ *dole* nije obavezan, ubikacija može biti slobodnija: *otud* ↔ *odud*.

²⁸ Tekstovi iste strukture u srpskohrvatskom folkloru dozvoljavaju različite naknadne interpretacije, npr. anagramiranje (up. Sikimić 1995 § 5.1.5.) i opscenu konotaciju.

odnosno:

pod dva vira otkosje²⁹

Novaković 1877:99

'obrve' ili 'trepavice' u makedonskom i bugarskom:

гайтана, гайтанки, гайтанка, вит гайтан, две меги, два плета, наплате, наплатци, две плетишче, две rijevice, пиявички, трапчета, два sproji³⁰.

Kod drugih slovenskih i balkanskih neslovenskih zagonetaka iste strukture nema ovog denotata³¹.

2.1.2.2. U srpskohrvatskom arealu javljaju se i mikromodeli teksta sa specijalizovanim denotatima u okviru makromodela.

Kao transformacije broja *devet* moguće je objasniti neke pareme iz modela zagonetke za denotat 'jež'³². One su vezane za denotat 'jež' i arealno ograničene³³ (Levač, Kosovo i gornje Podrinje?).

Podoh put rasput,
nađoh *tak devetak*;
premetnuh ga *devet* puta
ne mogah mu kraja naći.

Novaković 1877:77

Lis prevrtis,

prevrnem ga *devet* put

Bušetić 1914:3

Varijante zamene denotata su još: *tak domatak, štap debeljak i prst me-denjak*. Denotat 'jež' javlja se i u drugom modelu zagonetke (ovog puta uporedo sa denotatima 'kornjača' i 'puž' up. Novaković 1877:77—78 i Sikimić 1995 § 5.2.4.21.).

2.1.3. Balkanske folklorne formule

Pod balkanskim folklornim formulama podrazumevamo folklorne formule potvrđene u dva ili više balkanska jezika koje imaju isti semantički ili (delimično ili potpuno) isti etimološki sadržaj.

2.1.3.1. Kletva u srpskohrvatskom i rumunskom folkloru: 'creva ti se zgrčila' ponavlja sadržaj uvodnog dela zagonetke, i time ova dva segmenta zajedno tvore specifičnu etimološku figuru³⁴. Zagonetka ima stabilan denotat 'verige'³⁵. Tekstovi

²⁹ I u ovoj potvrdi iz Kolubare javlja se nejasan redundantan denotat.

³⁰ Volocka 1983:195 i 1986:234, imajući u vidu samo bugarski materijal, navodi da je u pitanju izbor po 'spoljašnjoj sličnosti'.

³¹ Up. Sikimić 1995 § 2.1.

³² Up. Sikimić 1995 § 3.3.6.5.

³³ Model zagonetke sa denotatom 'zmija', raširen po celoj srpskohrvatskoj teritoriji ne sadrži formulu prevrtanja:

Podoh putem raspoticom.

nađoh štap ne rezat,

ni u ruke uzimat;

reće Bog: ostav' to,

to je moj potrebač.

Novaković 1877:62

³⁴ Kletvu u okviru malih folklornih formi kod balkanskih Slovena analizira Ajdačić 1992.

³⁵ U etnografskoj literaturi sporno je postojanje realije 'verige' u praslovensko doba, up. Gavazzi 1978:14.

iz zone folklornih balkanizama pored kletve imaju poseban tautološki komponovan uvodni deo.

— U širem južnoslovenskom arealu:

Grgur mrgur <i>zgrgukljala ti se crijeva</i> dokle ne ugonetaš.		Karadžić 1897:338
grgur mrgur	: zgrgukljala zagrgukljala	Karadžić 1897:338 V. 1867:400
grčilo, mrčilo	: grčila	Vukadinović 1886:319
grčilo mrčilo	: zgrčila	Biljan 1911:149
grčeno mrčeno	: grčila	Novaković 1877:18
zgrčeno mrčeno	: zgrčila	Bogdan—Bijelić 1924:187
sgrčeno, izmučeno		Vuković 1890:71

— U srpskohrvatskom arealu folklornih balkanizama:

<i>Crno-crnilo, vrano-vranilo,</i> ako ne pogodiš crevo ti se <i>zgrčilo</i> .		St. M. M. 1900:15
<i>Tun tučilo, grn grčilo,</i> koj će ga pogodit crevo će mu <i>zgrčit</i> ³⁶		Bovan 1980:153
grn grčilo, tun tučilo	: zgrčilo	Debeljković 1897:1
crn grčilo, paun tučilo	: zgrčilo	Bovan 1980:177
trn trnčilo, grm grmčilo	: zgrčilo	Srećković 1894:4
grn grnčila, crn crnčila	: zgrčila ³⁷	Bovan 1980:177
crno crčilo; vrano vrčilo	: zgrčilo	Mijatović 1908:3
crna, crčila	: zgrčila	Mijatović 1922:40

Makedonske i bugarske varijante sa denotatima 'verige', 'kantar', 'lanac':

<i>Цръчиле, цръчиле,</i> цревата ти се <i>сгърчиле</i> .		Stojkova 1970:491
<i>Црън Цръчил</i> црева <i>згърчил</i> .		Aleksov 1966:3
<i>Гргуле до гргуле,</i> коде најде, <i>сгргули се</i> .		Stojkova 1970:414
<i>Гургуль до гургуль,</i> три-девет <i>гургули</i> .		Stojkova 1970:491

Istu strukturu ima vlaška zagonetka za denotat 'verige':

<i>Giću-miću:</i> kare nu va gići, <i>tas' lji-n jel sa vo zgrči.</i>		Durlić 1984:98
('Čik pogodi: ko ne pogodi, creva mu se zgrčila.')		

³⁶ U pitanju je novija potvrda, pa je denotat 'jaje'.

³⁷ U ovoj varijanti objekat nisu *creva*, već, očigledno sekundarno: *crkva*.

Varijante iz Rumunije ponavljaju formulu o 'grčenju creva', ali imaju i druge denotate:

de-ai ghici,

și-ai ghici,

mașile ți s-or zgrîci. 'svrdao'

Niculescu 1991:88

('Pogodio, ne pogodio, creva ti se zgrčila.')

Cine nu gîcesce

trei mașe sgârcesce. 'čutura'

Gorovei 1898:295

('Ko ne pogodi tri creva zgrči.')

Za utvrđivanje porekla ove zagonetke treba imati u vidu da je glagol *sgîrci* u rumunskom jeziku slovenskog porekla (up.: Cioranescu s.v. *sgîrci*). Postoje rumunske zagonetke iste strukture — sa kletvom i drugim glagolom slovenskog porekla *suci* 'sukati' (up.: Cioranescu s.v. *suci*), uz denotat 'flaša':

Cine n-a gîci,

gîtul i-oi suci.

Gorovei 1898:364

('Ko ne pogodi, grlo mu se usukalo.')

Formula kletve iz zagonetaka, sa elementima *crevo/grčiti*, ne javlja se izolovano od folklornog konteksta, kao samostalna kletva. Međutim, srpskohrvatski folklor potvrđuje njihovo nezavisno funkcionisanje.

Segment *creva*³⁸: kao inicijalni segment u modelu zagonetke sa denotatom 'mlad odmetak kukuruzov': *Crijevo ti tašto* (Mirković 1887:94). U kletvama: *Creva ti se zaporisala* (Mitić 1980:18, Stig), *Za tobom ti se creva vukla!* (Niketić 1993:26, Gruža), kletva u dečijoj igri: *kojnsko crevo pregrizne* (Lang 1913:241).

Segment *grčiti* u kletvama iz Pirota: *Ako si uzela, ruče da ti se zgrče. . .* (Zlatković 1989:184), *Bog da te grči, pa da ne mrdneš.* (Zlatković 1989:185), *Da Bog da se zgrči, pa da mu se nođe i ruče skukolje i iščepe. . .* (Zlatković 1989:193), u basmi 'od uroka': *Urok skoči, ruka mu se zgrči* (Bosanska vila 1887:35).

Segment *kriviti/sukati*, koji se može povezivati sa, gore navedenim rumunskim primerom, u kletvi: *Da bog da ti se usta iskrivila, na til ti postojala* (Zlatković 1989:194).

2.1.3.2. Folklornu formulu upućivanja poruke: *gornja ↔ donja gospa* sadrže srpskohrvatske zagonetke sa denotatom 'kiša i zemlja'. Rasprostranjene su na celoj južnoslovenskoj teritoriji.

Prvi segment teksta smatramo za balkanski: on opisuje prenošenje 'poruke' (adresor i adresat su ženski antropomorfni apelativi: *neva, gospa, tetka*). U rumunskom to je *doamna*³⁹, a u bugarskom *carica*. U nekim srpskohrvatskim primerima

³⁸ Pokušaj objašnjenja uloge 'creva' u toponimiji v. u: Mihajlović 1992:30 i 309. Etimološki rečnici, ÉSSJa s.v. *červo ne rešava prvobitno značenje ove praslovenske lekseme, a SP s.v. *červo pretpostavlja 'coš wyciętego, (wycięte) wnętrzości zwierzęcia'. Rešavanja pravog smisla kletve *crevo ti se zgrčilo* moglo bi da ukaže i na prvobitnu semantiku psl. *červo. Ni porcedenje sa autohtonim rum. *maț* 'crevo' (< lat. *matia* 'Eingeweide', REW 1972:5412.) za sada ne osvetljava ovu slovensko-rumunsku kletvu.

³⁹ O ulozi rum. *doamna de jos* u rumunskoj mitologiji up. Civjan 1977:310. Nodilo 1981:71 u istom fragmentu teksta (na srpskohrvatskim potvrđama) vidi mitološki motiv: dve supruge slovenskog boga Vida.

zabeleženi su, očigledno sekundarno, zbog denotata 'nebo': 'zemlja' i geografski apelativi: *župa*, *ma'la*. Uobičajeni kôd *gore* ↔ *dole*⁴⁰ nije obavezan u svim srpskohrvatskim primerima. Drugi segment zagonetke na balkanskom planu se razlikuje, a i denotati su različiti. Segmenti teksta koji iznose 'sadržaj poruke' i 'razlog' su slovenski⁴¹.

Poručila donja neva gornjoj nevi:

pošlji meni svasala masala,
sva sam se jadna raspala.

Novaković 1877:60

— antropomorfni apelativ:

poručuje donja neva gornjoj nevi
poručuje donja Eva gornjoj Evi
neva gornju nevu zvala
neva nevu zvala

Ivančević 1900:156

Tešić 1981:32

Mirković 1887:95

Obradović 1895:8

gospa donja gospu gornju zvala

Mirković 1902:9

donja gospa gornju zvala

Obradović 1895:3

gospa gospi poručuje

Vuković 1890:35

Odpravila me dolnja tetka gornjoj tetki

Vuković 1890:59

opravila me tetka donja gornjoj

Novaković 1877:60

— geografski apelativ:

poručuje donja župa gornjoj župi

Novaković 1877:60

donja ma'la zvala gornju malu

Novaković 1877:60

Isti inicijalni segment u bugarskom folkloru javlja se u nekim varijantama zagonetke o 'pozajmljivanju'.

Ходих в горна леля,

ходих в долна леля

Stojkova 1970:433

Допрати ма горната царица до долната

Stojkova 1970:415

Ista formula u bugarskoj zagoneci o 'pozajmljivanju razboja'⁴², 'lubnici' i 'sveći':

Допрати ма горната царица до долната

Stojkova 1970:384

Допрати ма горната царица

Stojkova 1970:201

Da je u pitanju balkanska folklorna formula svedoče brojni rumunski i arumunski primeri (up. i u drugim modelima rumunskih zagonetaka Gorovei 1898:201; 204; 253; 315) sa različitim denotatima 'prozor; vosak; jezik; lepak; oči i trepavice':

M-a trimes *doamna de sus*

la cea de jos

'led'

Nijloveanu 1988:417

⁴⁰ Up. Burkhart 1990:91 o binarnim kategorijama *gore* — *dole*, *zemlja* — *nebo* u balkanskom modelu sveta.

⁴¹ Vezu sa slovenskim zagonetkama lako uspostavlja ruska zagonetka sa istim denotatom 'kiša', ali bez prvog segmenta: *Суслено, маслено, до лесу протянуто* (Mitrofanova 1968:25). Up. i: Sikimić 1995 § 7.1.3.

⁴² Za razliku od ostalih slovenskih zagonetaka denotat se u ovoj bugarskoj varijanti poklapa sa grčkim modelima zagonetaka iste strukture u kojima se pozajmljuje 'razboj'.

Mi pitriku *doamna din sus*

l-acea din gos

'pijavica'

Nastev 1980:34—35

Strigă *doamna de sus*

la doamna de jos

'rotkva'

Gorovei 1898:315

2.2. Mikroplan

Za mikro plan (ili lingvistički kod) važi ograničenje: dokazi sintaksičkog ili leksičkog tipa za atribuciju balkanskog teksta nisu dovoljno pouzdani i mogu se primeniti samo u slučaju da je balkansko poreklo teksta pretpostavljeno na nekom od makro planova.

2.2.1. Sintaksičke konstrukcije⁴³

Tautološka konstrukcija pokriva zamenu denotata i njegov kvalifikator (konstrukcija: *imenica + particip denominalnog glagola na -osati*⁴⁴): u modelu zagonetke sa denotatom 'jaje' (primeri su iz južne Srbije⁴⁵ i Makedonije). Strukturno, zagonetka sa denotatom 'jaje', potvrđena i van Balkana⁴⁶, gradi se upotrebom negatora⁴⁷:

Zid zidosan,

var varosan,

nigde dupka

ni pendžera nema.

Simić 1900:VI

Isu sliku daju bugarske varijante ove zagonetke:

Със зид зидосано, с вар варосано

Stojkova 1970:251

Prisustvo konstrukcije tautološkog tipa (i to sa identičnim etimološkim materijalom) u nekim rumunskim varijantama zagonetke sa denotatom 'jaje' i

⁴³ Cvetanović 1981:183 na materijalu albanskih poslovice zapaža istovetna tautološka obrazovanja, prema srpskohrvatskom: *rugala se ruga* u albanskom je: *I qeshmi të qeshën*, ali postoji razlika u smislu poslovice.

⁴⁴ U srpskohrvatskom folkloru ovakav tvorbeni model posebno je prisutan u kletvama, pa i van zone folklornih balkanizama, u okviru etimološke figure (imenica i glagol na *-isati/-osati*): *Grom te gromosao!*, Vasojević (Zeković 1983:42), *Ubio te jarat koji te jaratiso*; Tara (Nikolić 1988 s.v. *jarat*), *Cicka te cickosala*, Pirot (zbirka reči M. Živkovića, građa za RŠANU s.v. *cickosati*). U sledećoj šaljivoj zdravici (zdravica uobičajeno sadrži i kletvu neprijateljima) razvijena je i sekundarna paretimološka figura: *Ko ti manisao manom, | manuo praznom vrećom, Kremane (Đenić—Rujanski 1988:38—42).*

Brojne makedonske potvrde konstrukcija sa tipnim pridevom od glagola na *-osati* u kletvama donosi Sprostranov 1895:246 i passim: *аро аросано, абдал абдалосан, бунниче бунничосано, вопер воперосан, веичар веичаросан* ИТД.

Glagol na *-osati* bez etimološke figure javlja se u kletvama u oblastima znatno udaljenim od zone folklornih balkanizama: *Bog te gromos 'o!* *Bog te žigos 'o!* *Zgromos 'o* te Sveti Ilija!, Gruža (Niketić 1993:24 i 27), *Žignjevi te munjosali!*, Stig (Mitić 1980:18), *Džombosao se*, dabogda!, Hercegovina (Adžić 1984:9), *Virište ga izele i raspelosate*, Svrlijig (Vasiljević 1894:136).

⁴⁵ Ostale varijante navedene su u: Sikimić 1995 § 5.2.4.25.

⁴⁶ Jouin 1970:114 navodi marokansku zagonetku za 'jaje' koja (u prevodu) sadrži particip 'krečiti' kao kvalifikator: 'Bez vrata je naše kube *okrečeno* maleno.'

Gorovei 1898:267—268 navodi i španske, katalonske i francuske zagonetke u kojima se 'jaje' zamenjuje sa 'bela kućica'.

⁴⁷ Up. npr. Volocka 1986:235. Upotreba negatora u tekstu zagonetke sugerise odsustvo imanentnog svojstva denotata i time sugerise imanentno svojstvo samog denotata. Druge tipove teksta zagonetke sa negatorima v. u: Sikimić 1995 § 5.2.6.

odsustvo u nebalkanskim slovenskim jezicima ukazuje na folklorni sintaksički balkanizam:

Var văruiť

zid zidit

fără uși fără ferestre.

Niculescu 1991:113

('Var varen, zid zidan, bez vrata i prozora.')

Am o căsuță văruiță,

nicăierea nu-i bortită.

Gorovei 1898:267

('Imam okrečenu kućicu, nigde nije probušena.')

Kao u drugom navedenom rumunskom primeru, kvalifikator uz zamenu denotata 'kuća' i u albanskom je participiska konstrukcija, ovde sa glagolom *lyej* 'mazati':

Pa dyer e pa penxhere,

jashtë lyer me gëlqere.

Trnavci i Četa 1981:90

('Bez vrata, bez pendžera, spolja krečom okrečena.')

Particip glagola 'krečiti' sadrže i grčke potvrde, i one bez tautologije⁴⁸:

T' εἶναι ἐκκλησίτσα ἄσβεστωμέν';

Setta 1965:58

('Šta je to — okrečena crkvice')

Ἐκκλησιά ἄσβεστωμέν(η)

παροῦρι καὶ πόρτα πουθενὰ δὲν ἔχει.

Setta 1965:58

('Okrečena crkvice, nema vrata ni prozora.')

U turskoj varijanti u pitanju je pridev 'beo':

Bir beyaz köşküm var;

ararım arrarım,

kapsını bulamam.

Dukanović i Rajković 1980:166

('Beli dvorac, vrata tražih i ne našoh.')

Areal ove participiske konstrukcije tautološkog tipa je južnoslovensko-rumunski, areal participiskih konstrukcija bez tautologije — albansko-grčki, dok turska potvrda sadrži samo pridev.

2.2.2. Leksički ili jedinično etimološki kriterijum atribucije teksta kao balkanskog nepouzdan je i može se primeniti tek ako je tekst potvrđen i na nekom od prethodnih nivoa⁴⁹. Ovo u etimološkoj praksi znači da stabilni turcizmi⁵⁰ ili grecizmi⁵¹ u modelu teksta podrazumevaju bar još jedan (neleksički) kriterijum za atribuciju balkanskog teksta. Postoji i teorijska mogućnost da se u tekstu, kao

⁴⁸ Grčke varijante funkcionišu i bez kvalifikatora:

*Ἐχω μιά ἑκκλησίτσα χωρίς πορτίτσα.

Setta 1965:58

('Imam crkvicu bez vrata.')

⁴⁹ U balkanologiji uobičajeni dokazi o poreklu poslovice i izreka na osnovu 'etimoloških' dokaza, mada vrlo privlačni, moraju se smatrati za nepouzdan, i traže ozbiljnija istraživanja. Up. npr. Koneski, Nastev i Jašar-Nasteva 1978:540.

⁵⁰ Cvetanović 1981:175—178 iznosi zanimljivo poređenje albanskih i srpskih poslovice sa istim turcizmima i 'turskim realijama' u tekstu.

⁵¹ Pored turcizama i grecizama, Schubert 1990:86 analizira i mađarizme u balkanskim poslovicama.

stabilni segment, javi i neka leksema iz balkanskog supstrata. I za takav tekst važiolo bi navedeno pravilo.

2.2.2.1. Balkansku zagonetku za denotat 'dim' karakteriše grecizam *kokala* i tekst strukturno tvoren upotrebom negatora⁵².

U srpskohrvatskim varijantama, zabeleženim u prizrensko-timočkoj zoni, alterniraju grecizam *kokala* i autohtona leksema *koska*:

Visok Đorgo bez <i>kokala</i> .	(Lužnica ⁵³)	Popović 1897:1
Visok Đorda bez <i>kokala</i> .	(Piro)	Đorđević 1899a:43
Visok Deja <i>koske</i> nema.	(Piro)	Đorđević 1899:43
Visok Dema, <i>koske</i> nema.	(Dobrič)	Marić 1894:309
Visok Todor do Boga, <i>koske</i> nema za Boga.	(Prizren)	Kostić 1930:134
Visok Stojko do Boga, <i>kosku</i> nema za boga.	(Vranje)	Veljić 1904:1

Slično je i u makedonskim potvrdama⁵⁴:

Стар дед без <i>кокаље</i> .	(Berovo)	Radivojević 1897:39
Долг Тодор бес <i>коцки</i> .	(Bitolj)	Butovski 1967:196
Длг Тодор без <i>коски</i> рипна.	(Skoplje)	Mitranović 1910:337
Дуг Кузман без <i>коске</i> .	(Tetovo)	Nar. zag. 1902:VIII

— grčki tekstovi:

Ψηλὸς ψηλὸς καλό(γ)ερος
καὶ κόκκαλα δὲν ἔχει.
(‘Visok, visok kaluđer, a kostiju nema.’)

Setta 1965:18

Ψηλὸς ψηλὸς Γιανίτσαρους
κι κόκκαλα δὲν ἔχ’.
(‘Visok, visok Janičar, a kostiju nema.’)

Riga 1968:189

— arumunski tekstovi:

Un kălugru fără *oasi*.
(‘Kaluđer bez kostiju.’)

Nastev 1980:60

Kosta lungu fără *oasi*.
(‘Dugi Kosta bez kostiju.’)

Nastev 1980:84

— albanski tekst:

Shkon hava e *eshтна* s’ka.
(‘Leti u visine a bez kostiju je.’)

Trnavci i Četa 1981:134

— turski tekst:

Kemiksiz uzun Ahmet.
(‘Visok Ahmet kostiju nema.’)

Đukanović i Rajković 1980:152—153

Samo neke južnoslovenske zagonetke sadrže grecizam *kokala*. Na srpskohrvatskoj teritoriji ova zagonetka je ograničena na torlačku zonu. U južnoslovenskim i arumunskim varijantama zagonetke javljaju se antroponimi grčkog porekla,

⁵² Up. Volocka 1986:232 i 235.

⁵³ Isti tekst zabeležen je i u Timoku: Koželjac 1989:67.

⁵⁴ I druge brojne makedonske i bugarske varijante ovog modela zagonetke navodi Sadnik 1953:159.

u arumunskim i grecizam *kălugru*. Onomastička⁵⁵ etimološka slaganja na balkanskom planu imaju još manju dokaznu vrednost za rekonstrukciju teksta od apelativnih, ali se moraju imati u vidu.

Mada na pitanje o poreklu ove zagonetke Linda Sadnik 1953:163 ne daje odgovor, ona napominje da upotreba maked. *кoкaл* 'kost' < novogr. *κόκκαλα* ne upućuje na zaključak o poreklu teksta, jer je ta reč raširena u makedonskom jeziku. Sadnik dalje poreklo ove zagonetke traži u drugim modelima zagonetaka strukturno tvorenim negacijom *bez*-⁵⁶. Smatramo da je traganje u tom pravcu nepotrebno, jer je areal rasprostiranja teksta sa denotatom 'dim' isključivo balkanski.

2.2.2.2. Na Balkanu je zagonetka sa denotatom 'lasta' strukturno građena na relacijama *gore* ↔ *dole*, u nekim varijantama koje opisuju fizički izgled ptice⁵⁷ i sa dodatnim segmentom 'straga': 'tiganj': 'pamuk': 'makaze'. Osim specifične tročlane strukture ograničene na Balkan (ali ovog puta bez srpskohrvatskih potvrda), tekstove karakterišu grecizmi: *tiganj* i *pamuk*, a turcizam *makaze* javlja se, osim u turskim varijantama, i u jednoj srpskohrvatskoj zagoneci za ovaj denotat — ali drugačije strukture (Obradović 1895:8). Paradigmatski se u srpskohrvatskim varijantama zagonetke javljaju, etimološki primarne za tekst: *nožvice* (Novaković 1877:112), kao u ruskim varijantama: *ножницы* (Mitrofanova 1968:44).

Balkanski tekst zagonetke sa denotatom 'lasta':

Озторе тиган, оздоле памук,
отзади мотовилка, отпреде шило. (али: 'сврака') Stojkova 1970:260

bugarski:

тиган : памук : мотовилка Stojkova 1970:260

arumunski:

tigani : bumbac : foartika Nastev 1980:32

grčki:

τηγανάκι : μπαμπάκι : ψαλίδ Setta 1968:81

turski:

makaze Đukanović i Rajković 1980:94

Izložena lingvistička analiza folklornog teksta potvrđuje poznate rezultate lingvističkog tretmana srpskohrvatskog jezika kao 'delimično balkanizovanog'. Analizom pojedinih tekstova iz korpusa srpskohrvatskih zagonetaka pokazano je prisustvo nekih balkanskih osobina u tekstovima iz areala koji smo nazvali zona folklornih balkanizama. Folklorni balkanizmi prodiru delimično i u druge delove srpskohrvatske jezičke teritorije⁵⁸.

⁵⁵ O statusu antroponima i drugih onima u tekstu zagonetke up. Sikimić 1994a.

⁵⁶ Slovenske zagonetke ove strukture, sa denotatom 'reka', analizira Volocka 1982:87—88.

⁵⁷ Zagonetka za 'lastu' u slovenskom svetu ima nekoliko struktura, najčešći je folklorna formula 'govora na stranim jezicima', takvu strukturu imaju i rumunske varijante, up. Sikimić 1995 § 5.2.3.18. Srpskohrvatske varijante, kao i navedena bugarska, građene su na dve binarne opozicije, npr. *Ozgo jarešina; ozdo janjetina; sprijed šiljak, strag nožvice*. (Novaković 1877:112).

⁵⁸ U ovom smislu up. i: Grickat 1993.

Ovom analizom ponovo je otvoren i problem rumunsko — južnoslovenskih paralela, ovog puta u jeziku folkloru: ako se određene crte ne javljaju u grčkom, albanskom ili turskom jeziku (tekstovi ograničeni samo na rumunski i južnoslovenske jezike), onda ovi modeli tekstova imaju širi areal rasprostiranja u srpskohrvatskom jeziku od tekstova posvedočenih u svim balkanskim jezicima. Međutim, ako su opisane crte karakteristične za sve jezike balkanskog jezičkog saveza, onda se one u srpskohrvatskom jeziku ograničavaju na zonu folklornih balkanizama — proširenu torlačku zonu. Arumunski tekstovi uklapaju se u balkanski jezički savez. Problemi hronologije i centara iradijacije rekonstruisanog teksta i dalje ostaju otvoreni.

LITERATURA I IZVORI⁵⁹

- Adžić, S.
1984 Kletve u gornjoj Hercegovini, *Raskovnik* XI/42, Beograd, 7—9.
- Ajdačić, D.
1992 Kletva u kontekstu žanrova usmene književnosti, *Književna istorija* 24, Beograd, 192—203.
- Aleksov, B.
1966 Narodne zagonetke, *Arhiv SANU*, Ezb 411.
- Basgoz, I., Tietze, A.
1973 *Bilmece: A Corpus of Turkish Riddles*, Berkeley, Los Angeles, London.
- Birnbaum, H.
1966 On Typology, Affinity and Balkan Linguistics, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* IX, Novi Sad, 17—30.
- Буркхарт, Д. И.
1990 Оппозиция мужской/женский в балканской модели мира, *Балканские чтения I, Симпозиум по структуре текста*, Москва, 89—92.
- Cioranescu, A.
1966 *Diccionario etimológico rumano*, Tenerife.
- Цивьян, Т. В.
1977 Повесть конопля: к мифологической интерпретации одного операционного текста, *Славянское и балканское языкознание*, Москва, 306—316.
- Цивьян, Т. В.
1992 О концепте языкового союза и современной балканистике, *Славистические исследования, доклады к XI международному съезду славистов*, Москва, 58—68.
- Cvetanović, V.
1981 Një trajtë studimi krahasues nëpërmjet proverbave serbe dhe shqiptare, *Gjurmime albanologjike, Folklor dhe etnologji* X—1980, Prishtinë, 169—186.
- Durlić, P.
1984 Vlaške zagonetke iz Rudne Glave i okoline, *Razvitak* 2, Zaječar, 97—105.
- Djamo—Diaconiță, L.
1968 Contributions a la parémiologie balkanique, *Actes du premier Congrès international des études balkaniques et sud-est européennes VI, Linguistique*, Sofia, 277—292.
- Denić—Rujanski, Lj. R.
1988 Čitanje uz đašu, *Raskovnik* XIV/51—52, Beograd, 38—42.

⁵⁹ Zbog velikog broja, razrešenje srpskohrvatskih izvora za zagonetke dato je u: Sikimić 1995.

- Dukanović, M., Rajković, Lj.
1980 *Türk bilmeceleri, turske zagonetke*, Beograd
- ERIISI
1971—74 Skok, P.: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I—IV*, Zagreb.
- ËSSJa
1974—94 *Этимологический словарь славянских языков*, 1—20, а-мърskнqti, Москва.
- Gavazzi, M.
1978 *Vela i sudbine narodnih tradicija*, Zagreb.
- Gorovci, A.
1898 *Cimiliturile românilor*, București.
- Griekat, I.
1993 O nekim efektima višeslojne miksoglotije na južnoslovenskom zemljištu, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku XXXVI/1*, Novi Sad, 31—62.
- Hubschmid, J.
1988 Bildhafte Redensarten mit dem Verb für 'brennen' im eurasischen Sprachbereich und das Problem der Sprachbünde, *Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen* 225, Band 140, Jahrgang 2, Berlin, 241—255.
- Jouin, J.
1970 Povodom arapskih zagonetaka, *Narodno stvaralaštvo IX/35—36*, Beograd, 113—116.
- Клепникова, Г. П.
1987 Лингвистическое пространство и организация семантических структур (на материале языков карпатобалканской зоны), *Балто-славянские исследования 1985*, Москва, 168—180.
- Klímová-Rychnová, D.
1971 Die Folklore und Migrationsströmungen, *Ethnologia slavica III*, Bratislava, 233—234.
- Koneski, B., V. Nastev, O. Jašar-Nasteva
1978 Interférence au niveau de la langue de la poésie populaire des peuples balkaniques, *Actes du IIe Congrès international des études du sud-est européen, Tome V, Linguistique et littérature*, Athenes, 539—550.
- Левингтон, Г. А.
1977 Из лингвистических комментариев к славянскому обрядовому тексту, *Славянское и балканское языкознание*, Москва, 325—348.
- Mihajlović, V.
1992 *Ime po zapovesti*, Beograd.
- Mitić, S.
1980 Stiške psovke, kletve i blagoslovi, *Raskovnik VII/26*, Beograd, 14—22.
- Митрофанова, В. В.
1968 *Загадки*, Ленинград.
- Nastev, B.
1980 *Angăċitor armăneaște, aromunske zagonetke*, Beograd.
- Niculescu, R.
1991 *Ghicitori*, București.
- Nijlovcanu, I.
1989 *Poezii populare românești II*, București.
- Niketić, M.
1993 Zagonetke, kletve i izrazi nipodaštavanja iz Gruže, *Raskovnik XIX/71—72*, Beograd, 23—37.
- Nikolić, V.
1988 Iz rečnika rabadžija s planine Tare, *Raskovnik XIV/51—52*, Beograd, 43—58.

- Nivičanac, J.
1905 Narodne zagonetke u Nivičanima, *Carigradski glasnik* XI/31, Carigrad.
- Nodilo, N.
1981 *Stara vjera Srba i Hrvata*, Split.
- Пенушлински, К.
1969 *Пословици и гатанки*, Скопје.
- Petkova-Schick, I., S. Petrova
1985 Zum osmanisch-türkischen Einfluss auf die Balkansprachen, *Studia Slavica Hungarica* 31, Budapest, 357—366.
- REW
1972 Meyer-Lübke, W.: *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg.
- PHΓA, Γ. A.
1968 ΣΚΙΑΘΟΥ ΛΑΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ, ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ.
- Sadnik, L.
1953 *Südosteuropäische Rätselstudien*, Gratz—Köln.
- ΣΕΤΤΑ, Δ.
1965 ΑΙΝΙΓΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΗ ΒΟΡΕΙΑ ΕΥΒΟΙΑ, ΑΘΗΝΑ.
- Schick, I. P.
1992 Osmanisch-türkische reflexionen in Balkanslawischen unter besonderer Berücksichtigung der Phraseologie und Lexikologie, *Linguistique balkanique* XXXV/1—2, София, 59—66.
- Schick, I.
1994 Der osmanisch-türkische Einfluss auf die Phraseologie der Balkansprachen, *Septième Congrès international d'études du sud-est européen, Rapports*, Athenes, 473—489.
- Sikimić, B.
1994 Neke specifičnosti srpskohrvatskih narodnih zagonetaka prema opšteslovenskom kontekstu, *Južnoslovenski filolog* L, Beograd, 155—168.
- Sikimić, B.
1994a Apelativizacija na materijalu srpskohrvatskih narodnih zagonetaka, *Naučni sastanak slavista u Yukove dane* XXII/2, Beograd, 319—326.
- Sikimić, B.
1995 *Etimologija i male folklorne forme*, Beograd.
- Стойкова, С.
1970 *Български народни гатанки*, София.
- SP
1974—91 *Słownik prasłowiański I—VI, a—e*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk.
- Спространов, К.
1895 Клетви и благослови от Охрид, *Сборник за народни умотворения* XII, София, 246—253.
- Шуберт, Г.
1990 Към „балканизма“ в пословиците на балканските народи, *Български фолклор* XVII/1, София, 84—89.
- Трнави, П., А. Četa,
1981 *Kashelasha shqipe, albanske zagonetke*, Beograd.
- Vasiljević, A.
1894 Kako se u Svr̄ljigu misli o zmajevima, *Bosanska vila*, Sarajevo, 136—137.
- Волоцкая, З. М.
1982 Некоторые замечания о структуре славянских загадок (на материале болгарских и польских загадок), *Советское славяноведение* 1, Москва, 80—89.

- Волоцкая, З. М.
1983 Лексика болгарских загадок (опыт составления семантического словаря загадок), *Славянское и балканское языкознание, Проблемы лексикологии*, Москва, 187—204.
- Волоцкая, З. М.
1986 К вопросу о прагматическом аспекте категории посессивности (ее роль в организации текста загадки), *Славянское и балканское языкознание, Проблемы диалектологии, Категория посессивности*, Москва, 230—240.
- Zeković, B.
1983 Kletve u Vasojevićima (Crna Gora), *Raskovnik X/38*, Beograd, 41—52.
- Zlatković, D.
1989 Frazeologija straha i nade u pirotskom govoru, *Srpski dijalektološki zbornik XXXV*, Beograd, 179—283.

S u m m a r y

B i l j a n a S i k i m i ć

TOWARD BALKAN TEXT RECONSTRUCTION

Reconstruction of Balkan riddle text and primary riddle solution is possible on the following levels. Reliability of reconstruction on each level is not equal.

1. external Balkanisms — connected with realia
2. internal Balkanisms
  - 2.1. macro level, or: text code
    - 2.1.1. Balkan riddle text models
    - 2.1.2. Balkan innovations into the international riddle models structure
    - 2.1.3. Balkan folklore formulae
  - 2.2. micro level, or: language code
    - 2.2.1. syntactic constructions
    - 2.2.2. lexicon